

„Głosem narodu przemawia Bóg”. Retoryka religijna eurorewolucji na Ukrainie 2013/2014

Antonina Kozyrska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

“God Speaks through the Voice of the People”. The Religious Rhetoric of the Eurorevolution in Ukraine 2013/2014

Abstract

During “Euromaidan” – sometimes also called Eurorevolution – in Ukraine in late 2013 and early 2014, religious rhetoric was widely used. An attachment to the ideas and language of religion appeared in the expressions and slogans of protesters and their opponents, including representatives of the “old” regime, in statements, interviews, speeches of representatives of religious organizations, public figures, and intellectuals, in articles by columnists, and in the analytical evaluation of theologians and experts on religion. Religious interpretation of the events of the revolution and demands of demonstrators was often focused on religious justification for the feasibility of Ukrainians’ peaceful struggle to have a say in their country’s development, the rule of law, democracy and their rights and dignity.

Key words: Euromaidan, Ukrainian revolution, 2013–2014 crisis in Ukraine, religious rhetoric, religion and policy, Churches in Ukraine

Słowa kluczowe: Euromajdan, rewolucja na Ukrainie, kryzys na Ukrainie 2013–2014, retoryka religijna, religia a polityka, Kościoły na Ukrainie

W listopadzie 2014 roku minął rok od początku Euromajdanu na Ukrainie – zjawiska, które przez mieszkańców tego kraju było też nazywane eurorewolucją. Wydarzenia te stały się demonstracją europejskich aspiracji mieszkańców Ukrainy, ich przywiązania do wartości europejskich, takich jak wolność, demokracja, równość, praworządność, poszanowanie godności ludzkiej i praw człowieka. Ceną walki o nie było brutalne spacyfikowanie protestujących, które pochłonęło wiele ofiar, również śmiertelnych, po raz pierwszy od momentu zdobycia przez Ukrainę niepodległości. Niebezpiecznie greckokatolicki biskup w Paryżu Borys Gudziak stwierdził więc,

że Ukraina to najprawdopodobniej pierwszy kraj, w którym ludzie szli na śmierć za europejską flagę¹. Sama eurorewolucja okazała się impulsem, który zapoczątkował głębsze przeobrażenia i doprowadził do zmiany skorumpowanej władzy, która nie szanowała praw swych obywateli. Cały proces *katharsis* Ukraińcy nazwali Rewolucją Godności.

Nie można powiedzieć, by aspekt religijny Euromajdanu był wyraźnie dostrzegalny już od początku protestów. Co więcej, pierwotnie spora część manifestantów była sceptycznie nastawiona wobec faktu pojawienia się księży i sióstr zakonnych w tłumie protestujących, choć sama instytucja Kościoła cieszy się bardzo dużym zaufaniem społecznym². Dystans wiązał się z obawami ponownego wciągnięcia związków wyznaniowych w orbitę walk politycznych, jak wielokrotnie zdarzało się wcześniej³. Przełomem był moment, kiedy jeden z kościołów (monaster św. Michała w Kijowie Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego – UCP PK) dał schronienie uciekającym przed Berkutem studentom w nocy 30 listopada 2013 roku, co dało początek masowym protestom⁴. Po tym wydarzeniu obecność czynnika religijnego w przestrzeni Majdanu była coraz bardziej dostrzegalna. Przybierała różne formy, takie jak: organizowanie wspólnych modlitw, często ekumenicznych, rozkładanie namiotów modlitewnych, pisemne oświadczenia i apele lub częste przemawianie ze sceny Majdanu przez delegatów różnych Kościołów i związków wyznaniowych, działalność dobroczynna na potrzeby Majdanu, udostępnianie świątyń jako miejsc noclegu, odpoczynku, i opieki nad rannymi, zapewnienie wsparcia duchowego uczestnikom Majdanu⁵.

Pojawienie się elementów narracji i retoryki religijnej w trakcie eurorewolucji nie było nowością. Były one obecne również w trakcie pomarańczowej rewolucji⁶. Posługiwanie się językiem religijnym przez zwolenników Euromajdanu było wyrazem ich wiary w pomoc Boga, w jego błogosławieństwo dla ich sprawiedliwej walki, nadziei na zwycięstwo, ukojenie w bólu i cierpieniu. Dla przedstawicieli „starej” władzy odwołanie się do religii miało z kolei być formą boskiej legitymizacji jej poczynań, znakiem dążenia do pokojowego rozwiązania konfliktu, na czym zależało całemu społeczeństwu. Potrzebę religijnej legitymizacji swoich działań prezydent Wiktor Janukowycz odczuł na przykład, kiedy próbował uzasadnić swoją decyzję o wstrzymaniu podpisania umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską (UE). W orędziu do

¹ M. Marynowycz, *Europejski duch Majdanu*, „Więź” 2014, nr 2, s. 54.

² Na przykład według sondażu ukraińskiego Centrum Badań Społecznych i Marketingowych „Socis” i Grupy Socjologicznej „Ranking” z grudnia 2013 r. Kościół jest instytucją najwyższego zaufania społecznego (64,3%), <http://infoflight.org.ua/content/riven-doviri-naselewnya-do-organiv-vladi-pidtrimka-yihnoyi-vidstavki-ta-dostrokovich-vivoriv-vstupu-do-ies-ta-ms-gruden-2013> [dostęp: 25.11.2014].

³ Zob. A. Kozyrzka, *Pluralizm wyznaniowy a integracja narodu ukraińskiego po 1991 roku*, Toruń 2014, s. 287–318.

⁴ О. Недавня, *Церковно-релігійний фактор Євромайдану в оцінках його учасників та прихильників. Спроба першого релігієзнавчого аналізу*, 16.01.2014, http://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/54976 [dostęp: 20.10.2014].

⁵ *Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка*, Л. Филипович, О. Горкуша (red.), Київ 2014, s. 11–12.

⁶ Zob. O. Turij, *Religijny aspekt „Pomarańczowej rewolucji”*, „Biuletyn Ukrainoznawczy”, 2004, nr 10, s. 43–50.

narodu z 25 listopada 2013 roku polityk mówił o konieczności podporządkowania się woli Bożej, której stara się szukać⁷. Gdy sytuacja bardziej się komplikowała, na ulicach ukraińskich miast i w świątyniach często rozbrzmiewał duchowy hymn ukraińskiego kompozytora Mykoły Łysenki z 1885 roku *Modlitwa za Ukrainę*.

Wykorzystanie haseł religijnych odwołujących się do wartości tradycyjnych pojawiło się jeszcze w okresie poprzedzającym Euromajdan. Używanie retoryki religijnej w kontekście dyskusji wokół „europejskiego wyboru” Ukrainy często było domeną tak zwanego politycznego prawosławia – radykalnych ugrupowań prawosławnych. Po ten środek propagandowy sięgali zarówno zwolennicy, jak i przeciwnicy zbliżenia Ukrainy z UE. Pierwsi zwracali uwagę na fakt, że członkowie Unii Europejskiej to nie tylko „zbozczeńcy” i bezbożnicy, lecz także kraje prawosławne, jak Grecja, Rumunia, Bułgaria oraz kandydująca do niej Serbia. W państwach tych swobodnie funkcjonują parafie Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej⁸. Ich oponenti wskazywali natomiast na płynące z Europy zagrożenia dla chrześcijaństwa. Wątek ten był obecny podczas antyeuropejskiego czterotysięcznego marszu zorganizowanego w Kijowie przez prorosyjskie organizacje społeczne Prawosławny Wybór, Związek Prawosławnych Bractw Ukrainy oraz Sobór Ludowy 4 listopada 2013 roku. Na plakatach widniały napisy: „Obronimy wiarę prawosławną”, skandowano hasła: „Jako Bóg z nami!”, „Nie Eurosodomie!”. Demonstranci domagali się odwołania przez metropolitę kijowskiego i całej Ukrainy Wołodymyra Sabodana z Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego (UCP PM) poparcia dla podpisania umowy stowarzyszeniowej. Organizatorzy protestu uważali, że zbliżenie z Europą narazi kraj na wiele zagrożeń: „milionowe parady sodomitów”, szkoły dla dzieci wychowywanych przez homoseksualistów, „sodomie, narkomanię czy eutanazję”⁹. Oficjalne władze tej Cerkwi odcinały się jednak od poczynań wspomnianych organizacji, zaliczając je do tak zwanego politycznego prawosławia, które potępiły jeszcze w 2007 roku.

Przywódcy religijni reagowali na bieżące wydarzenia Majdanu, choć ta reakcja w przypadku poszczególnych wyznań różniła się zarówno pod względem treści, jak i czasu jej pojawienia się. Najszybciej i najbardziej stanowczo swoje stanowisko wyrażały przede wszystkim Ukraiński Kościół Grekokatolicki (UKGK) i Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego (UCP PK). Prawie wszystkie największe Kościoły i związki wyznaniowe zabierały jednak głos, kiedy władza zastosowała rozwiązanie siłowe. Tak było po pobiciu studentów w nocy 30 listopada. Użycie siły potępiły UCP PM, UCP PK, UKGK, Kościół rzymskokatolicki, Duchowny Zarząd Muzułmanów Ukrainy „Umma” (DZMU). Wydane z tej okazji jeszcze tego samego dnia specjalne odezwy zachęcające do wspólnej modlitwy za Ukrainę zawierały religijne uzasadnienie takiej potrzeby. Na przykład głowa Kościoła UKGK metropolita Światosław Szewczuk pisał, że modlitwa daje nadzieję, która „pochodzi od Pana Boga. On ma tę moc miłości, która potrafi pokonać wszelką po-

⁷ www.unn.com.ua/uk/news/1276302-v-yanukovich-zvernuyvysya-do-ukrayintsiv-schodo-pidpisan-nya-ua-z-yes-tekst-zvernennya [dostęp: 10.10.2014].

⁸ Д. Марченко, *Искушение политправославием*, 15.10.2013, <http://orthodoxy.org.ua/data/iskushenie-politpravoslaviem.html> [dostęp: 20.10.2014].

⁹ http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/54181 [dostęp: 10.10.2014].

kusę przemocy”¹⁰. Patriarcha kijowski Filaret Denysenko z UCP PK, który popierał europejski kierunek integracji Ukrainy, pisał: „Zgodnie ze świadectwem Pana Jezusa modlitwa ma wielką zdolność niszczyć moc i postępy szatana. Dlatego właśnie teraz między innymi w sposób szczególny potrzebna nam modlitwa za Ukrainę, za zachowanie naszego wspólnego domu od destrukcyjnej bratobójczej wrogości”¹¹. W odezwie metropolity kijowskiego Wołodymyra z UCP PM czytamy:

Przypominamy wszystkim przywódcom politycznym i działaczom państwowym, którzy uznają się za wierzących i chrześcijan, biblijną mądrość o tym, że „Każde królestwo, wewnętrznie skłócone, pustoszeje. I żadne miasto ani dom, wewnętrznie skłócone, się nie ostoï” (Mt 12, 25). Przypominamy, że wszyscy jesteśmy dziećmi jednego Boga i obywatelami jednego państwa. Dlatego mamy uczynić wszystko, by proces polityczny nie wykraczał poza granice przykazań Bożych i moralności chrześcijańskiej, Konstytucji i prawa Ukrainy¹².

A w odezwie DZMU z 4 grudnia zastanawiano się: „Czy Ukraina będzie w stanie zachować status europejskiego państwa prawa, którego najważniejszymi wartościami były i pozostają prawa i wolności obywateli, wartość życia ludzkiego jako najwyższego daru Stwórcy, tolerancja polityczna i religijna”¹³.

Brutalna próba przejścia przez oddziały specjalne Berkut i siły MSW kontroli nad Majdanem w nocy 11 grudnia zmusiła związki wyznaniowe do ponownego zabrania głosu, aby stanowczo potępić zastosowanie siły. W różnych formach (oświadczenia, ze sceny Majdanu, wywiady) uczyniły to między innymi: UCP PK, UPC PM, Kościół rzymskokatolicki, Medżlis Tatarów krymskich, część baptystów. Patriarcha kijowski Filaret w oświadczeniu z 11 grudnia nawoływał strony konfliktu do podjęcia dialogu, a do czasu jego zakończenia – do ogłoszenia moratorium na rozwiązania siłowe. Odwoływał się do sumień uczestników wydarzeń: „Pamiętajmy, że za każde słowo i każdy czyn, za kłamstwo, za przemoc i przelanie krwi każdy osobiście odpowie przed Bogiem. Zło nigdy nie pozostanie bez kary, a dobro i troska o pokój zostaną wynagrodzone”¹⁴.

Większość Kościołów i związków wyznaniowych potępiło przemoc i bardziej lub mniej wyraźnie opowiedziało się po stronie manifestantów. W krytycznych momentach Euromajdanu uwidoczniły się jednak rozbieżności między oficjalnym stanowiskiem władz Kościołów a poglądami niektórych ich duchownych na temat masowych protestów i udziału w nich związków wyznaniowych. Taka sytuacja dotyczyła zwłaszcza UCP PM i wspólnot protestanckich. Stanowisko UCP PM wobec żądań uczestników Majdanu, wyrażone przez kierującego sprawami tego Kościoła metropolitę Antonija (Pakanyca), różniło się od prezentowanego przez UCP PK. Hierarcha opowiedział się po stronie starej władzy i potępił rewolucyjne metody jej obalenia, gdyż mogło to grozić anarchią¹⁵. Tymczasem pacyfistyczne z natury Koś-

¹⁰ *Майдан і Церква...*, s. 228.

¹¹ *Ibidem*, s. 231.

¹² *Ibidem*, s. 232.

¹³ *Ibidem*, s. 233.

¹⁴ *Ibidem*, s. 266.

¹⁵ «УПЦ закликає владу та опозицію оголосити мораторій на будь-які силові дії», – митрополит Антоній, 14.12.2013 [w:] *Майдан і Церква...*, s. 271.

cioły protestanckie spotkały się z zarzutem pasywności i obojętności wobec losów kraju. Granice neutralności były przedmiotem debaty samych wiernych wspólnot ewangelicznych. Na przykład uczestnicy okrągłego stołu „Kościół i Majdan: misja i obywatelska odpowiedzialność chrześcijanina” (Kijów, 17 stycznia 2014 roku) doszli do wniosku, że o ile powstrzymanie się od spekulacji na temat umowy stowarzyszeniowej było słuszne, o tyle po wydarzeniach z 30 listopada 2013 roku już nie wolno było zachowywać się biernie. W specjalnej odezwie do swoich współwyznawców oświadczyli: „Kościół jako autorytet dołącza swój głos do głosu narodu, przypominając o godności człowieka stworzonego na obraz i podobieństwo Boże; o równości wszystkich ludzi przed Bogiem; o Prawie i Sądzie Bożym dla wszystkich ludzi; o Bożym wstawiennictwie za bezbronnymi”¹⁶. Poparcie Majdanu, przynajmniej przez część protestantów, nie oznaczało rezygnacji z ich pokojowej doktryny. Nadal nawoływali rząd i uczestników protestów do szukania dróg pokojowego rozwiązania konfliktu, wskazując na konieczność kierowania się Bożymi przykazaniem miłości i przebaczenia, „bez których żądanie sprawiedliwości może doprowadzić do chaosu i przemocy”¹⁷.

Kolejną falę protestów i radykalizację Majdanu spowodowało uchwalenie przez Radę Najwyższą Ukrainy 16 stycznia 2014 roku tak zwanych ustaw totalitarnych, drastycznie zaostrzających kary wobec uczestników protestów. W niedzielę 19 stycznia w centrum Kijowa rozpoczął się wielotysięczny wiec ludowy. Na początku przemawiali przedstawiciele różnych Kościołów, którzy zachęcali, by wytrwać w obronie swych praw, ale bez radykalizmu, a wówczas Bóg pomoże zwyciężyć. Słowa te nie wszyscy wzięli sobie do serca. Grupa radykalnie nastawionych manifestantów oraz prowokatorów (tak zwanych tituszków) przeniosła się do dzielnicy rządowej na ulicę Hruszewskiego i pokojowy protest zmienił się w otwartą konfrontację z milicją i Berkutem. Zradykalizowani majdanowcy palili opony, a także autobusy i wozy sił MSW. Berkut odpowiadał kulami gumowymi, granatami hukowymi, gazem łzawiącym i armatkami wodnymi. Starcia trwały przez kilka kolejnych dni. W obliczu niebezpieczeństwa Myrośław Marynowycz, współzałożyciel Ukraińskiej Grupy Helsińskiej i prorektor Ukraińskiego Katolickiego Uniwersytetu we Lwowie, podnosił na duchu swoich studentów, którzy licznie uczestniczyli w Majdanie. Wyjaśniał, że pokojowy sprzeciw obywatelski nie oznacza biernego czekania: „Nie upodobniajmy się do zmieszanych apostołów, którzy w czasie męki Chrystusa w rozpacz błakali się po polach i uliczkach Jerozolimy [...] Bóg nie chce naszej przegranej – wiarą i modlitwą pomóżmy Mu zwyciężyć!”¹⁸.

Dnia 21 stycznia kilku księży z UCP PM usiłowało powstrzymać walki, stając w strefie buforowej między protestującymi a służbami mundurowymi. Później dołączyli do nich kolejni kapłani z innych Kościołów chrześcijańskich, a nawet buddyści. Podjęte przez duchownych działania zahamowały konfrontację na ponad 20 godzin. Następnego dnia, istotnie zza pleców księży, żołnierze Berkutu rozpoczęli szturm na

¹⁶ Резолюція круглого столу «Церква і Майдан: місія та громадська відповідальність християнина». Звернення до євангельських церков України, 20.01.2014 [w:] Майдан і Церква..., s. 395.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ М. Мариневич, Слово до спільноти УКУ, 20.01.2014 [w:] Майдан і Церква..., s. 411.

barykady na Hruszewskiego. Odnotowano pierwsze ofiary śmiertelne. Był to Dzień Jedności Narodowej, ukraińskie święto państwowe, który w roku 2014 stał się dniem niezgody i wielką tragedią. W tym dniu Ogólnoukraińska Rada Kościołów i Organizacji Religijnych zwróciła się do obywateli Ukrainy z apelem o modlitwę w intencji zachowania pokoju, wzajemnego zrozumienia i jedności terytorialnej państwa. Deklarowała chęć wspierania konstruktywnego dialogu na rzecz jedności narodowej i przestrzegała przed wszelkimi ideami separatystycznymi. Przedstawiciele Rady potępili wykorzystanie przemocy w celu rozwiązania konfliktu, gdyż prowadziło to jedynie do eskalacji nastrojów społecznych i spychało kraj w przepaść wojny domowej¹⁹. W osobnym komunikacie Rada przypomniała o osobistej odpowiedzialności przed Bogiem, w tym za nieprzestrzeganie przykazania „Nie zabijaj!”²⁰. Wspomniana organizacja wielokrotnie zabierała głos w trakcie Euromajdanu.

Liczne związki wyznaniowe wystosowały podobne oświadczenia i apele, w których potępiano krwawą pacyfikację Majdanu i żądano natychmiastowego zatrzymania przelewu krwi. Różne natomiast wnioski wyciągano z krwawej lekcji, w tym co do oceny walki o swoje prawa za wszelką cenę. Mimo ofiar UKGK popierał kontynuację zmagania Ukraińców o swoją godność. Z manifestantami solidaryzowali się także biskupi grekokatolicki ze Stanów Zjednoczonych i Europy Zachodniej. 24 stycznia przedstawiciele zachodnioeuropejskiego episkopatu napisali: „Miliony bojowników o godność w całej Ukrainie, zwracamy się do was słowami Chrystusa »Nie lękajcie się!« [...] Pan nieraz wyprowadzał nas z domu niewoli. Nasza wędrówka do »ziemi obiecanej« trwa nadal. Możemy być pewni, że Bóg nie zostawi nas nigdy”²¹. W tym samym czasie inny punkt widzenia prezentował wspomniany wcześniej metropolita Antonij z UCP PM. Ubolewał on, że nie wszyscy potrafili powstrzymać swój gniew i kierowali się starotestamentalną zasadą „oko za oko”, a nie przesłaniem Chrystusa o przewyciężaniu zła dobrem i miłowaniu także swoich nieprzyjaciół. W interpretacji tego hierarchy prawosławni w obecnej sytuacji powinni byli wykazać szczególny hart ducha i posłużyć za wzór aktywnej wiary: „Pan doświadcza nas, żebyśmy byli pokorni, stawali się mądrzejsi, silniejsi, pamiętali o przemijalności świata i jego dóbr, kierując duchowy wzrok na Królestwo Boże”²². Rzecznik prasowy zwierzchnika UCP PM, ks. Georgij Kowalenko, w wywiadzie pod koniec stycznia dokładnie wyjaśnił powody ostrożnego stanowiska swego Kościoła. Jednocześnie przypomniał o konieczności przestrzegania przykazań Bożych, o czym wcześniej mówił ze sceny Majdanu, które przełożył z języka biblijnego na język zrozumiały dla ogółu w taki oto sposób:

„Nie zabijaj” w języku politycznym można brzmieć tak: Przemocy – nie! „Nie mów fałszywego świadectwa” – kłamstwu i manipulacjom – nie! „Nie twórz sobie bogów” może być

¹⁹ *Всеукраїнська Рада Церков готова сприяти початку конструктивного діалогу між владою і Майданом*, 22.01.2014, http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/national_religious_question/55032 [dostęp: 22.01.2014].

²⁰ *Комюніке екстреного засідання Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, 22.01.2014* [w:] *Майдан і Церква...*, s. 423.

²¹ *Майдан і Церква...*, s. 454–455.

²² *Ibidem*, s. 451.

odebrane w ten sposób, że nie należy wierzyć i pokładać wszystkich swoich nadziei w liderach politycznych czy w sojuszach politycznych lub geopolitycznych²³.

Nieco później patriarcha kijowski Filaret (UCP PK) w niedzielnym kazaniu 4 lutego mówił o potrzebie nawrócenia i stanowczo piętnował skorumpowanych sędziów oraz przedstawicieli władzy, którzy „krzyże na sobie noszą, a o Bogu nie pamiętają”²⁴. Podobną uwagę robił protestancki teolog Michajło Czerenkow już po ucieczce prezydenta Janukowycza ze słynnej rezydencji pod Kijowem: „W pałacach wielmożów dużo ikon, lecz nie ma Chrystusa. Są relikwie świętych, są skradzione święte księgi, ale nie ma sumienia”²⁵.

Do motywacji religijnej odwoływała się inicjatywa społeczna Grupa Pierwszego Grudnia, utworzona w 2011 roku w 20. rocznicę referendum w sprawie niepodległości Ukrainy. Już 30 listopada 2013 roku znanymi całemu światu chrześcijańskiemu słowami „Nie lękajcie się!” wzywała ona cały naród ukraiński, Kościoły i związki wyznaniowe, przedstawicieli władzy, wojskowych i policjantów do wspólnej mobilizacji sił w dążeniu do zjednoczonej Europy²⁶. W dniu 22 stycznia 2014 roku członkowie Grupy apelowali do prezydenta Janukowycza o powstrzymanie mordowania i wykradania ludzi. Ostrzegali go o spoczywającej na nim wielkiej odpowiedzialności przed Bogiem i ludźmi za tę sytuację: „Przysięgał Pan na Biblię i Konstytucję. Pan łamie przysięgę przed Bogiem i narodem. To może się stać początkiem wielkiej ciemności”²⁷.

W opinii prawosławnego teologa i filozofa Jurija Czornomorcia nacjonalizm miał potrzebę sięgania do korzeni religijnych, aby wzmocnić swoją doktrynę chrześcijańskim spojrzeniem na prawa człowieka i prawa narodów: „Chryścianizacja nacjonalizmu sprzyja jego łagodzeniu, zniknięciu radykalizmu i ekstremizmu”²⁸. Uświadamiali to sobie liderzy skrajnych ugrupowań prawicowych. Na przykład rzecznik prasowy Prawego Sektora Artem Skoropadski, starając się zdementować rozpowszechnione pogłoski na temat radykalizmu swej organizacji, oświadczył:

Po pierwsze, jesteśmy chrześcijanami. Po drugie, jesteśmy antykomunistami, antysocjalistami, ale też występujemy przeciwko rasizmowi, antysemityzmowi, ideologii narodowo-socjalistycznej, faszyzmowi. Jesteśmy tradycyjnymi ukraińskimi nacjonalistami²⁹.

Jeszcze dramatyczniejsze pod względem skali przemocy – a co za tym idzie, liczby zabitych, rannych i zaginionych – okazały się starcia w Kijowie w dniach 18–20 lutego. Doszło wówczas do rozpędzenia pokojowej demonstracji przed Radą

²³ Г. Коваленко, *Голос Церкви в условиях политического кризиса и силового противостояния в Украине*, 28.01.2014 [w:] *Майдан і Церква...*, s. 494.

²⁴ *Майдан і Церква...*, s. 539.

²⁵ М. Черенков, *Освобождение*, 26.02.2014 [w:] *Майдан і Церква...*, s. 621.

²⁶ *Майдан і Церква...*, s. 227.

²⁷ *Моральні авторитети до Януковича: »Зупиніть кривавий план!«*, 22.01.2014, http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/55042 [dostęp: 10.10.2014].

²⁸ Ю. Чорноморець, *Церкви, суспільство, майдан, влада...(інтерв'ю С. Білоножко)*, 26.12.2013 [w:] *Майдан і Церква...*, s. 59.

²⁹ *Майдан і Церква...*, s. 510.

Najwyższą Ukrainy, a następnie do próby ostatecznej likwidacji Majdanu z użyciem broni palnej. Wówczas protestujących wspierali ze sceny Majdanu duchowni. Wkrótce narodziła się legenda „Niebiańskiej Sotni”. W taki sposób, używając języka religijnego, nazwano poległą wówczas w Kijowie setkę protestujących. Nad ich ciałami modlili się duchowni różnych wyznań i religii. Hołd poległym bohaterom zaczęli składać poeci w swoich wierszach, w których również była obecna myśl religijna³⁰. Poległych zaczęto nazywać męczennikami, aniołami, nowymi niebiańskimi orędownikami Ukrainy. Mówił o tym na przykład biskup Bohdan Dziurach z UKGK w kazaniu 23 lutego: „Wierzmy, że będąc w niebie, nasi bohaterzy są naszymi orędownikami i wstawiają się za nas tak jak nasz archanioł Michał, obrońca Kijowa”³¹.

W przestrzeni kijowskiego Majdanu, który nie ograniczał się jedynie do placu Niepodległości, oraz „Majdanów” w innych miejscowościach Ukrainy, pojawiło się wiele napisów, plakatów, transparentów odwołujących się do narracji religijnej. Można z nich odczytać przesłanie stanowiące religijną odpowiedź na wyzwania chwili, na przemoc i okrucieństwo, brak szacunku do życia ludzkiego. Jeden z plakatów widniejących wśród dymu palących się opon po wydarzeniach z końca stycznia 2014 roku przedstawiał fragment ikony – oczy Boga, a poniżej napis: „Widzę twoje uczynki, człowieku!”. Mieścił w sobie przestrożę, przypominając o potrzebie strachu przed Bogiem i odpowiedzialności za własne czyny. Bardzo często spotykane hasło *Bóg z nami* można by interpretować jako głęboką świadomość ludu Bożego, że w chwilach próby ma zaufać Bogu, wierzyć w jego pomoc i błogosławieństwo. Podobną myśl można było znaleźć w poezji ukraińskiego wieszca narodowego Tarasa Szewczenki. Sergij Nigojan z samoobrony Majdanu, Ormianin z pochodzenia marzący o karierze aktora, pięknie recytował urywek jego poematu *Kaukaz*, w którym były słowa: „Walczcie a zwyciężycie – wam Bóg pomaga!”³². Ten sam chłopak, stojąc na barykadzie, trzymał transparent z hasłem *Głosem narodu przemawia Bóg*, które można było odczytać jako przekonanie o słuszności sprawy, o jej Boskiej legitymacji, o tym, że Bóg stoi po stronie walczących w sprawiedliwej obronie swych praw i godności. Wkrótce, 22 stycznia 2014 roku, młody mężczyzna zginął od kuli snajpera, stając się jedną z pierwszych ofiar śmiertelnych rewolucji. Używane przez protestantów hasło *Bóg jest Miłością* mieściło zaś w sobie pokojowe przesłanie, sprzeciw wobec nienawiści i przemocy, potrzebę przebaczenia.

Odwołanie się do tematyki i narracji religijnej jest zauważalne także w komentarzach działaczy społecznych do wydarzeń Euromajdanu. Na przykład znany dysydent ukraiński, pisarz Jewhen Swerstiuk, mówił o jego chrześcijańskim duchu:

Misterium Majdanu było wskroś religijne. Bez ducha chrześcijańskiego niemożliwe było utrzymanie tysięcy ludzi w dyscyplinie oporu bez przemocy [...]. Duch Majdanu jest świątły i pokojowy. Całkiem niespodziewanie zapalił się on blaskiem religijnym. Kto by wcześniej

³⁰ Przykłady wierszy zob.: http://www.hromada.hu/2014/nov_125/evromajdan/boji.html [dostęp: 25.10.2014]; <http://vsiknygy.net.ua/neformat/34345> [dostęp: 25.10.2014]; <https://www.facebook.com/poemsofmaidan> [dostęp: 25.10.2014].

³¹ «Територію Майдану потрібно поширювати далі» – владика УГКЦ, 24.02.2014 [w:] *Майдан і Церква...*, s. 616.

³² <http://www.youtube.com/watch?v=CyFqqstK7e0> [dostęp: 25.10.2014].

uwierzył, że tu, na Chreszczatiku, dziesiątki tysięcy zupełnie różnych ludzi będą na głos się modlić jak pierwsi chrześcijanie³³.

Obecność czynnika religijnego na Majdanie stała się przedmiotem eksperckiej oceny religioznawców na Ukrainie. Na przykład Ludmyła Fytypowycz, analizując pod koniec grudnia 2013 roku zaangażowanie związków wyznaniowych w Majdan, tak oto próbowała uchwycić jego religijną istotę:

Majdan to naprawdę dla Kościoła nie Boże Narodzenie, to narodziny nowego wolnego od niewoli i kłamstwa człowieka; Majdan to nie Pascha, to zmartwychwstanie umarłej od poniżenia, ucisku i prześladowań osoby, to odbicie w jej duszy boskiego blasku, nadzieja bliskości Boga³⁴.

W opinii badaczki przedstawiciele różnych wyznań przyszli na Majdan „z różnych pobudek, ale z jednej wspólnej przyczyny – brak szacunku władzy do człowieka jako stworzenia Bożego, poniżenie godności ludzkiej, chęć obrony słabego i upośledzonego”³⁵.

Oksana Gorkusza analizowała z kolei religijną argumentację dwóch ściśle powiązanych z sobą wymiarów ukraińskiej rewolucji – Euromajdanu i Rewolucji Godności. W argumentach przemawiających za poparciem Euromajdanu dostrzegła takie elementy, jak: łączenie się z tradycją chrześcijańskiej Europy, w której od dawna są zakorzenione i funkcjonują podstawowe wartości chrześcijańskie. Integrując się z chrześcijańską Europą, Ukraina z jednej strony sama oprze się na utrwalonym tam prawie chrześcijańskim, a z drugiej – może jej pomóc w przezwycięzeniu duchowego kryzysu, ożywiając prawo chrześcijańskim natchnieniem. Argumentacja drugiego wymiaru rewolucji (Rewolucji Godności) w przekonaniu badaczki była jeszcze mocniej zakotwiczona w myśli teologicznej, gdzie

[...] w relacjach między Bogiem i człowiekiem Człowiek stara się sprostać zamysłowi Boga, myśleć i działać na Jego Obraz i Podobieństwo. Dokonał świadomego wyboru uczestniczenia w rozwoju rzeczywistości zgodnie z Jego zamiarem, naprawienia uszkodzonego stanu rzeczy, wzięcia na siebie odpowiedzialności za zgodność ludzkości ideałom Boskim, działania zgodnie z przykazaniami Bożymi i zaproponowanymi przez Boga normami, aby usprawiedliwić ludzkość w oczach Boga³⁶.

W tym samym czasie filozof i prawosławny teolog Jurij Czornomorec zwracał uwagę na potrzebę zastanowienia się nad „post-Majdanem” w sensie ontologicznym. Jako rozwiązanie proponował zaakceptowanie klasycznej teologii miłości, której istotą jest próba bycia „ponad sytuacją”, nawoływania do miłości oraz pojednania wszystkich – niezależnie od poglądów politycznych – na podstawie wartości wyższych: „Ważne, by ludzie pojednali się z sobą nie na podstawie kompromisu, a zjed-

³³ Є. Свєрстєюк, *Змінні вітри часу* [w:] *Майдан. (Р)еволуція духу*, А. Мухарський (red.), Київ 2014, s. 125, 127.

³⁴ Л. Филипович, *Майдан і Церква* [w:] *Майдан і Церква...*, s. 47.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ О. Горкуша, *Євромайдан як ідентифікатор трансформації релігійної функціональності або Революція Гідності як ситуація сповіді перед Богом, Україною та Людиною* [w:] *Майдан і Церква...*, s. 63.

noczyli się wokół czegoś wyższego, wokół czegoś chrześcijańskiego, pewnych wartości, które są wyższe od wartości Majdanu³⁷.

Okazją do teologicznej refleksji na temat religijnego aspektu Majdanu był okrągły stół „Teologia w przestrzeni Majdanu”, który odbył się w Kijowie 15 stycznia 2014 roku. W spotkaniu wzięli udział przedstawiciele różnych Kościołów i związków wyznaniowych. Prezentując stanowisko katolickie, dominikanin ojciec Piotr Bałoga, wicerektor Instytutu Nauk Teologicznych w Kijowie, wyraził opinię, że Kościół akceptuje udział w wydarzeniach społecznych w obronie naruszanych praw: „Wezwanie Chrystusa do pojednania wcale nie oznacza wezwania do wyrzeczenia się sprawiedliwości społecznej. Już wcześniej Augustyn pisał, że »sprawiedliwe te wojny, które walczą z niesprawiedliwością«³⁸. Jego, wydawałoby się, radykalne twierdzenia popierał prawosławny teolog i religioznawca Jurij Czornomorec (UCP PM), który uznał bezsilność społeczeństwa ukraińskiego w kwestii zmiany władz za dowód jego grzeszności. Diakon Roman Kolada z UPC PK wyraził natomiast opinię, że „Majdan już jest duchowo uzbrojony i Bóg już to pobłogosławił³⁹. Mychajło Czerenkow, filozof i protestancki teolog, wskazywał z kolei, jaką rolę miał odgrywać Kościół. Miała ona polegać na integrowaniu ulegającego szybkiej atomizacji społeczeństwa przez propagowanie konceptów uniwersalnych. Wielu zaś podczas eurorewolucji podkreślało potrzebę przeniesienia akcentu z relacji Kościół–państwo na relacje Kościół–społeczeństwo–państwo.

Niektóre przytoczone wypowiedzi zdają się idealizować Majdan jako specyficzne miejsce działania łaski Bożej. Podobna interpretacja była rozpowszechniona szczególnie w środowisku UKGK, gdzie tradycyjnie czynnik narodowy częściej łączono z religijnym. Rektor Seminarium Duchownego we Lwowie ksiądz Ihor Bojko, na przykład, porównywał Majdan do ewangelicznej góry Tabor, a cały proces przemian nazywał Przemienieniem Ukrainy. Sens tej metafory wyjaśniał biskup Borys Gudziak: „Na górze Tabor apostołowie poznali Bóstwo Chrystusa. Na Majdanie wielu ludzi doświadczyło rzeczywistości boskiej, doświadczyło przemiany i wyruszyło w trwałą pielgrzymkę do odnalezienia swojej, danej przez Boga godności⁴⁰.

W refleksji teologicznej nad Euromajdanem pojawiały się odniesienia do historii narodu wybranego. Dotyczy to na przykład porównania obecnych poszukiwań przez naród ukraiński właściwej drogi do długiej wędrówki Izraelitów przez pustynię. Metaforę tę wykorzystał na przykład Josyp Zisels, dysydent i przewodniczący Federacji Żydowskich Organizacji i Gmin Ukrainy, przemawiając ze sceny Majdanu 16 grudnia 2013 roku: „3000 lat temu mój naród kroczył ku wolności przez 40 lat. Nam – narodowi Ukrainy – zostało nie tak długo!⁴¹. Również w rozważaniach na temat społecznego wymiaru Bożego Narodzenia w kontekście rewolucji oczekiwania

³⁷ Ю. Чорноморець, *op.cit.*, s. 56.

³⁸ *Майдан і Церква...*, s. 371.

³⁹ *Ibidem*, s. 373.

⁴⁰ „Майдан – це великий знаковий феномен. Але від нього не варто очікувати того, що належить до відповідальності всіх українців у щоденному житті і побуті” – Владика Борис (Гудзяк), 21.01.2014 [w:] *Майдан і Церква...*, s. 409–410.

⁴¹ *Председатель Генсовета ЕАЕК Иосиф Зисельс выступил на Евромайдане в День Достоинства*, 16.12.2013 [w:] *Майдан і Церква...*, s. 276.

Ukraińców porównywano do oczekiwania Żydów w związku z przyjściem Mesjasza. Wspomniany ojciec Piotr Bałoga interpretował to następująco:

Podobnie jak kiedyś w Betlejem narodziło się nowe Życie, tak Ukraina już od wielu lat czeka na swoje odrodzenie, odnowę. Podobnie jak kiedyś naród izraelski oczekiwał zmian, oczekiwał Mesjasza, tak społeczeństwo ukraińskie czeka na przemiany⁴².

Duchowny wyjaśniał istotę tych koniecznych zmian: „Potrzebne są przemiany wewnętrzne, dogłębne, potrzebne jest wprowadzenie chrześcijańskich zasad życia w społeczeństwie, takich jak miłość do bliźniego, prawda, wzajemne poważanie, sprawiedliwość, braterstwo, równość wszystkich przed Bogiem i prawem. Potrzebna jest mądrość”⁴³. Mychajło Czerenkow wyraził natomiast przekonanie, że Ukraina nie powinna czekać na przyjście Mesjasza, bo On już przyszedł i czeka. Świadomość obecności Chrystusa powinna uwolnić Ukraińców od strachu: „Pozostaje tylko jeden strach – nie przed kryminalną władzą, a przed Bogiem, strach za siebie, że żyjemy tak, jak gdyby Chrystus się nie narodził”⁴⁴. Prawosławny bloger z Kijowa Dmitij Marczenko, tłumacząc, dlaczego nie popiera Majdanu, ostrzegał natomiast: „Nie wolno zastępować Królestwa Niebieskiego swoimi fantazjami o królestwie ziemskim”, gdyż „Żydzi wyrzekli się Chrystusa Pana właśnie dlatego, że On nie mieścił się w ich wąskich ramach narodowych”⁴⁵.

Jak widać, nie dla wszystkich zaangażowanie Kościołów w wydarzenia polityczne na Ukrainie, a co za tym idzie, wykorzystanie symboliki i retoryki religijnej na wiecach politycznych, było zrozumiałe. Tego typu wątpliwości zgłaszali także rosyjscy dziennikarze w wywiadach z przedstawicielami różnych wyznań na Ukrainie, gdyż w Rosji podobna praktyka nie występowała. Zwracał na to uwagę na przykład dziennikarz radia Echo Moskwy Aleksiej Gołubew w wywiadzie z 27 lutego 2014 roku z rzecznikiem prasowym UCP PM księdzem Georgijem Kowalenką. Dziennikarz zastanawiał się nad odpowiedzialnością Cerkwi – na wiecach były krzyże i ikony, a potem doszło do przemocy i przelewu krwi. Duchowny był jednak przekonany, że Kościół zawsze i wszędzie musi być ze swoimi wiernymi⁴⁶. Ukraiński pastor Kościoła Wiary Ewangelickiej „Nowe Życie” Anatolij Kałużny twierdził natomiast, że właśnie w obecności Kościoła i różnych wyznań na Majdanie przejawiała się jego siła. Duchowny dowodził, że oprócz poparcia inteligencji dla akcji protestacyjnych istotne też było wsparcie duchowe⁴⁷.

Na koniec należy stwierdzić, że powszechnie obecna w trakcie tak zwanej eurorewolucji retoryka religijna była używana zarówno przez duchownych różnych Koś-

⁴² *Буттєвий вимір Різдва, або чому Христа попросили ніти?* [w:] *Майдан і Церква...*, s. 304.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 305.

⁴⁵ *«Динамо» в огне, или почему я не иду протестовать против «злочинной» власти, 20.01.2014* [w:] *Майдан і Церква...*, s. 414.

⁴⁶ *Спикер УПЦ на «Эхо Москвы» об отношении Церкви к новым властям, 27.02.2014*, <http://orthodoxy.org.ua/data/spiker-upc-na-eho-moskvy-ob-otnoshenii-cerkvi-k-novym-vlastyam.html> [dostęp: 25.10.2014].

⁴⁷ А. Калужный, *Нам нужно каяться, что не сохранили мир (интервью С. Сапожникова), 28.02.2014* [w:] *Майдан і Церква...*, s. 646.

ciolów i związków wyznaniowych (popierających protest i niepopierających go), manifestantów, przekonanych o błogosławieństwie Boga ich sprawiedliwej walki, a także ekspertów dokonujących oceny wydarzeń. Ze względu na dominację religii chrześcijańskiej na Ukrainie w przestrzeni Majdanu przeważała symbolika i myśl chrześcijańska. Deklarując wolę „bycia z narodem”, funkcjonujące na Ukrainie Kościoły i związki wyznaniowe niejako wzięły na siebie odpowiedzialność za bieg wydarzeń. Wraz z radykalizacją działań władzy i nastrojów manifestantów oraz w obliczu braku kompromisu między stronami konfliktu szczególnego znaczenia nabierało pokojowe przesłanie nawołujące do dialogu i odwołujące się do ewangelicznego „Błogosławieni, którzy wprowadzają pokój”. Jednocześnie część z nich szukała religijnego uzasadnienia walki z niesprawiedliwością społeczną i ignorowaniem głosu obywateli. Duchowne i społeczne autorytety nawoływały cały naród i przedstawiciele władzy do postępowania zgodnie z sumieniem oraz do czynienia dobra i unikania zła, przypominając o duchowej naturze człowieka stworzonej na obraz i podobieństwo Boga. Chrześcijańscy przywódcy wskazywali na konieczność wprowadzenia w życie społeczne zasad miłości do bliźniego, prawdy, wzajemnego szacunku, sprawiedliwości i braterstwa, równości wszystkich przed Bogiem. Nieustannie podkreślali potrzebę postępowania zgodnie z Dekalogiem jako warunku trwałych, pozytywnych przemian społeczno-politycznych. Ostrzegali, że wszystkich ludzi obowiązuje prawo i sąd Boży, że wszyscy będą odpowiadać za własne czyny przed ludźmi i Bogiem.

Bibliografia

<http://vsiknygy.net.ua/neformat/34345> [dostęp: 10.11.2014]

http://www.hromada.hu/2014/nov_125/evromajdan/boji.html [dostęp: 10.11.2014]

<http://www.youtube.com/watch?v=CyFqqstK7e0> [dostęp: 10.11.2014].

<https://www.facebook.com/poemsofmaidan> [dostęp: 10.11.2014]

Kozyrska A., *Pluralizm wyznaniowy a integracja narodu ukraińskiego po 1991 roku*, Toruń 2014.

Marynowycz M., *Europejski duch Majdanu*, „Więź”, 2014, nr 2, s. 52–57.

Turij O., *Religijny aspekt „Pomarańczowej rewolucji”*, „Biuletyn Ukrainoznawczy”, 2004, nr 10, s. 43–50.

Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка, Л. Филипович, О. Горкуша (red.), Київ 2014.

Марченко Д., *Искушение политправославием*, <http://orthodoxy.org.ua/data/iskushenie-politpravoslaviem.html> [dostęp: 20.10.2014].

Моральні авторитети до Януковича: «Зупиніть кривавий план!», http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/55042 [dostęp: 10.10.2014].

Недавня О., *Церковно-релігійний фактор Євромайдану в оцінках його учасників та прихильників. Спроба першого релігієзнавчого аналізу*, http://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/54976 [dostęp: 20.10.2014].

Представники політичного православ'я провели хресний хід проти асоціації з ЄС, http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/54181 [dostęp: 10.10.2014].

Рівень довіри населення до органів влади, підтримка їхньої відставки та дострокових виборів, вступу до ЄС та МС (грудень 2013), <http://infolight.org.ua/content/riven-doviri>

-naselelnya-do-organiv-vladi-pidtrimka-yihnoyi-vidstavki-ta-dostrokovih-viboriv-vstupu-do-ies-ta-ms-gruden-2013 [dostep: 25.11.2014].

Сверстюк Є., *Змінні вітри часу* [w:] *Майдан. (Р)еволюція духу*, А. Мухарський (red.), Київ 2014, s. 118–129.

Спікер УПЦ на «Ехо Москви» об отношении Церкви к новым властям, <http://orthodoxy.org.ua/data/spiker-upc-na-eho-moskvy-ob-otnoshenii-cerkvi-k-novym-vlastyam.html> [dostep: 20.11.2014].

Туманова Т., В. Янукович звернувся до українців щодо підписання УА з ЄС (текст звернення), www.unn.com.ua/uk/news/1276302-v-yanukovich-zvernuvsya-do-ukrayintsiv-schodo-pidpisannya-ua-z-yes-tekst-zvernennya [dostep: 10.10.2014].